

AZƏRBAYCANDA VERGİ İSLAHATLARININ VERGİ POTENSİALINA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

DOI: <https://doi.org/10.71447/2413-7235-2025-1-42>

Mənsurə Ş. Abdullayeva

İqtisadiyyat Nazirliyinin yanında

Dövlət Vergi Xidmətinin Milli Gəlirlər Baş İdarəsi, Şöbə rəisi

E-mail: measure.abdullayeva7@gmail.com

ORCID: 0009-0008-4838-3545

Xülasə

Vergi siyasəti və onun idarəetmə mexanizmləri istənilən ölkənin iqtisadi inkişafında və dövlət büdcəsinin sabit maliyyələşməsində həlledici rol oynayır. Azərbaycanda son illərdə aparılan vergi islahatlarının əsas məqsədi dövlətin fiskal potensialını artırmaq, vergi ödəyicilərinin yükünü optimallaşdırmaq, kölgə iqtisadiyyatının həcmi azaltmaq və şəffaflığı təmin etməkdən ibarət olmuşdur. Bu məqalədə nəzəri yanaşmalar və ekonometrik təhlil metodları əsasında ölkənin vergi potensialına təsir edən amillər qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqat nəticələri göstərir ki, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması fiskal siyasətin daha effektiv icrasına şərait yaratmış, rəqəmsallaşdırma tədbirləri isə inzibatchılıqda şəffaflığı artıraraq vergi ödəyicilərinin məsuliyyətini gücləndirmişdir. Xüsusilə onlayn kassa aparatlarının, elektron qaimələrin və vahid vergi informasiya bazalarının tətbiqi, dövlət orqanları arasında məlumat mübadiləsinin asanlaşdırılması fiskal intizamı əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirmişdir. Araşdırma göstərir ki, əldə edilən nailiyyətlərə baxmayaraq, ölkədə hələ də nəzərəcarpacaq vergi boşluğu mövcuddur.

Empirik analiz sübut edir ki, həyata keçirilən islahatlar qısamüddətli dövrdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinə müsbət təsir göstərir, vergi yığımını artırır. Uzunmüddətli perspektivdə isə bu tədbirlər vergi bazasının genişlənməsini təmin etməklə ölkənin iqtisadi dayanıqlığını möhkəmləndirir. Beləliklə, müasir islahatlar həm fiskal səmərəliliyi artırmaqda, həm də iqtisadiyyatın davamlı inkişafı üçün şərait yaratmaqda mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalə nəticə olaraq vurğulayır ki, Azərbaycanın vergi potensialının maksimum reallaşdırılması üçün bir sıra istiqamətlərdə əlavə tədbirlər vacibdir. İlk növbədə vergi qanunvericiliyinin sadələşdirilməsi və ziddiyyətlərin aradan qaldırılması tələb olunur. İkinci mühüm istiqamət əsassız və səmərəsiz vergi güzəştlərinin azaldılmasıdır ki, bu da vergi bərabərliyini və ədalət prinsipini təmin edər.

Açar sözlər: vergi siyasəti, fiskal potensial, vergi islahatları, rəqəmsallaşma, iqtisadi inkişaf.

TAX POLICY AND ITS MANAGEMENT MECHANISMS IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN

Mansura Sh. Abdullayeva

Head of Department, Main Directorate of National Revenues

State Tax Service under the Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan

E-mail: measure.abdullayeva7@gmail.com

ORCID: 0009-0008-4838-3545

Abstract

Tax policy and its management mechanisms play a decisive role in the economic development of any

country and in the stable financing of the state budget. In recent years, the main goal of tax reforms implemented in Azerbaijan has been to increase the state's fiscal potential, optimize the tax burden of taxpayers, reduce the size of the shadow economy, and ensure transparency. This article evaluates the factors affecting the country's tax potential based on theoretical approaches and econometric analysis methods.

The results of the study show that the optimization of tax rates has created favorable conditions for the more efficient implementation of fiscal policy, while digitalization measures have strengthened transparency in administration and enhanced taxpayers' responsibility. In particular, the introduction of online cash registers, electronic invoices, and unified tax information databases, as well as the facilitation of data exchange among government agencies, has significantly strengthened fiscal discipline. The research also reveals that despite the progress achieved, there is still a considerable tax gap in the country. Empirical analysis proves that the reforms implemented have a positive short-term impact on state budget revenues and increase tax collection. In the long-term perspective, these measures contribute to the expansion of the tax base and strengthen the country's economic resilience. Thus, modern reforms play a crucial role in improving fiscal efficiency and creating conditions for sustainable economic development. The article concludes that additional measures are necessary to fully realize Azerbaijan's tax potential. First, it is essential to simplify tax legislation and eliminate inconsistencies. The second important direction is to reduce unjustified and inefficient tax exemptions, which will ensure tax equity and the principle of fairness.

The study demonstrates that tax reforms have been an important factor in strengthening Azerbaijan's fiscal potential, and with continued progress in this area, more favorable opportunities will emerge for the country's economic growth and budget stability.

Keywords: *tax policy, fiscal potential, tax reforms, digitalization, economic development.*

НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА И МЕХАНИЗМЫ ЕЁ УПРАВЛЕНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Мансура Ш. Абдуллаева

Начальник отдела, Главное управление национальных доходов

Государственная налоговая служба при Министерстве экономики Азербайджанской Республики

E-mail: measure.abdullayeva7@gmail.com

ORCID: 0009-0008-4838-3545

Резюме

Налоговая политика и механизмы её управления играют решающую роль в экономическом развитии любой страны и в стабильном финансировании государственного бюджета. Основная цель налоговых реформ, проведённых в Азербайджане в последние годы, заключается в повышении фискального потенциала государства, оптимизации налоговой нагрузки налогоплательщиков, сокращении объёмов теневой экономики и обеспечении прозрачности. В данной статье на основе теоретических подходов и эконометрических методов анализа оцениваются факторы, влияющие на налоговый потенциал страны.

Результаты исследования показывают, что оптимизация налоговых ставок создала условия для более эффективного осуществления фискальной политики, а меры по цифровизации повысили прозрачность администрирования и укрепили ответственность налогоплательщиков. В частности, внедрение онлайн-кассовых аппаратов, электронных счетов-фактур и единой налоговой

информационной базы, а также упрощение обмена данными между государственными органами значительно усилили фискальную дисциплину. Исследование также показывает, что, несмотря на достигнутые успехи, в стране всё ещё существует заметный налоговый разрыв.

Эмпирический анализ подтверждает, что проведённые реформы оказывают положительное краткосрочное влияние на доходы государственного бюджета и повышают уровень налоговых поступлений. В долгосрочной перспективе эти меры способствуют расширению налоговой базы и укреплению экономической устойчивости страны. Таким образом, современные реформы играют важную роль в повышении фискальной эффективности и создании условий для устойчивого экономического развития.

В заключение статьи подчёркивается, что для полного раскрытия налогового потенциала Азербайджана необходимы дополнительные меры. В первую очередь требуется упростить налоговое законодательство и устранить противоречия. Второе важное направление — сокращение необоснованных и неэффективных налоговых льгот, что обеспечит налоговое равенство и принцип справедливости.

Проведённое исследование показывает, что налоговые реформы стали важным фактором укрепления фискального потенциала Азербайджана, и при дальнейшем развитии в этом направлении в стране будут созданы более благоприятные условия для экономического роста и стабильности бюджета.

Ключевые слова: *налоговая политика, фискальный потенциал, налоговые реформы, цифровизация, экономическое развитие.*

GİRİŞ

Aparılan tədqiqat göstərir ki, vergi islahatları Azərbaycanın fiskal potensialını gücləndirən mühüm amil olmuşdur və bu sahədə davamlı addımlar atılarsa, ölkənin iqtisadi inkişafı və büdcə sabitliyi üçün daha əlverişli imkanlar formalaşacaqdır.

Müasir iqtisadi inkişaf şəraitində dövlət büdcəsinin sabitliyi və dayanıqlığının təmin olunması hər bir ölkə üçün əsas strateji məqsədlərdən biridir. Büdcə gəlirlərinin formalaşmasında isə vergi potensialının tam səfərbər olunması xüsusi rol oynayır. Vergi potensialı yalnız dövlətin cari maliyyə imkanlarını deyil, həm də iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişaf perspektivlərini əks etdirir. Bu baxımdan, vergi potensialının maksimum səviyyədə reallaşdırılması dövlətin fiskal siyasətinin effektivliyinin əsas göstəricilərindən hesab olunur.

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modeli uzun illər ərzində əsasən neft və qaz sektoruna əsaslanmış, dövlət büdcəsinin formalaşmasında enerji resurslarından əldə olunan gəlirlər üstünlük təşkil etmişdir. Lakin neft qiymətlərinin dünya bazarında dəyişkənliyi və bu resursların məhdudluğu ölkəni iqtisadi siyasətdə yeni yanaşmalar axtarmağa sövq etmişdir. Buna görə də son illərdə dövlət siyasətində qeyri-neft sektorunun inkişafı, fiskal dayanıqlığın gücləndirilməsi və vergi bazasının genişləndirilməsi əsas hədəflərdən birinə çevrilmişdir (World Bank, 2022).

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün ölkədə ardıcıl vergi islahatları həyata keçirilmişdir. Xüsusilə, vergi dərəcələrinin sadələşdirilməsi, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, şəffaflığın artırılması və rəqəmsal xidmətlərin tətbiqi mühüm addımlar hesab olunur. Elektron vergi xidmətlərinin tətbiqi həm sahibkarlar, həm də vətəndaşlar üçün əlçatanlıq yaratmış, kölgə iqtisadiyyatının miqyasının azaldılmasına xidmət etmişdir. Vergi ödəyiciləri ilə dövlət orqanları arasında əlaqələrin şəffaflaşması korrupsiya risklərinin azalmasına, büdcə gəlirlərinin isə daha sabit və proqnozlaşdırıla bilən hala gəlməsinə şərait yaratmışdır (OECD, 2019; Musayev, 2019).

Bütün bu tədbirlərə baxmayaraq, mövcud potensial ilə faktiki vergi daxilolmaları arasında hələ də nəzərəcarpacaq fərq mövcuddur. Empirik tədqiqatlar göstərir ki, bu fərqi – yəni vergi boşluğunun – yaranmasına bir neçə amil təsir edir. Əvvəla, qeyri-rəsmi məşğulluq və kölgə iqtisadiyyatının həcmi yüksək olaraq qalmaqdadır (Mammadov, 2020). İkincisi, müxtəlif sahələrdə tətbiq olunan vergi güzəştləri bəzən məqsədli deyil, nəticədə potensial vergi gəlirlərinin azalmasına səbəb olur (Şahbazov, Əliyev, 2018). Üçüncüsü, bəzi hallarda inzibatçılıq mexanizmlərindəki çatışmazlıqlar vergi yığımının tam səmərəli həyata keçirilməsinə mane olur (Huseynov, 2021).

Beləliklə, Azərbaycanın qarşısında duran əsas vəzifə yalnız vergi inzibatçılığını gücləndirmək deyil, həm də vergi siyasətinin strateji hədəflərini iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı ilə uyğunlaşdırmaqdır. Bunun üçün beynəlxalq təcrübədən faydalanaraq vergi dərəcələrinin optimal səviyyədə saxlanılması, kölgə iqtisadiyyatının mərhələli şəkildə leqallaşdırılması və vergi ödəyicilərinin mədəniyyətinin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız bu halda dövlət büdcəsinin sabitliyi təmin edilə, vergi potensialı tam reallaşdırıla bilər (Bird & Zolt, 2015).

Metodologiya

Bu tədqiqat işinin metodologiyası mahiyyət etibarı ilə Azərbaycanın vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün həm empirik, həm də nəzəri yanaşmalara əsaslanmışdır. Faktiki vergi daxilolmaları ilə makroiqtisadi göstəricilər arasındakı əlaqələrin qiymətləndirilməsi məqsədilə ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli tətbiq edilmişdir. Bu model vasitəsilə qısamüddətli və uzunmüddətli təsirlərin ayırd edilməsi nəzərdən keçirilmişdir. Nəzəri potensialın hesablanması üçün isə Reprezentativ Vergi Sistemi (RTS) metodu istifadə edilmiş və bu model vasitəsilə Azərbaycanın iqtisadi göstəriciləri oxşar inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrlə müqayisə olunaraq, dövlətin toplaya biləcəyi maksimal vergi həcmi müəyyənləşdirilmişdir. Həmçinin, vergi boşluğunun qiymətləndirilməsi məqsədilə dolayı ölçmə üsulları və adambaşına gəlir

metodları tətbiq edilmişdir. Bu yanaşmalar sayəsində sektoral səviyyədə vergi bazasının səmərəliliyi və faktiki ilə nəzəri daxilolmalar arasındakı fərqlər qeyd edilmiş və sonda nəticələrin interpretasiyası beynəlxalq müqayisə və struktur təhlillər vasitəsilə aparılmışdır.

Vergi potensialı və metodoloji yanaşmalar

Vergi potensialı iqtisadiyyatın ümumi istehsal gücü və gəlirlərinə əsaslanaraq dövlətin yığa biləcəyi maksimal vergi məbləğini ifadə edən mühüm iqtisadi kateqoriyadır. Başqa sözlə, bu anlayış dövlətin fiskal imkanlarını göstərməklə yanaşı, həm də iqtisadiyyatın formal sektorunun genişlənmə səviyyəsini və vergi ödəmə qabiliyyətini əks etdirir. Vergi potensialının düzgün qiymətləndirilməsi həm dövlət büdcəsinin dayanıqlığının təmin olunması, həm də uzunmüddətli iqtisadi siyasətin istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır (Mammadov, 2020).

Vergi potensialının ölçülməsi üçün elmi ədəbiyyatda və beynəlxalq təcrübədə müxtəlif metodoloji yanaşmalardan istifadə olunur:

1. **Reprezentativ vergi sistemi yanaşması (Representative Tax System – RTS)** – bu metoddə ölkənin mövcud iqtisadi göstəriciləri digər oxşar ölkələrin vergi sistemləri ilə müqayisə edilir və bu yolla nəzəri olaraq toplana biləcək vergi həcmi müəyyənləşdirilir. RTS yanaşması xüsusən beynəlxalq müqayisələrdə geniş tətbiq olunur (OECD, 2019).
2. **Adambaşına gəlir metodu** – burada vergi potensialı adambaşına düşən milli gəlir və ya ÜDM göstəricisi əsasında hesablanır. Metod sadə olduğu üçün inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ilkin qiymətləndirmələrdə istifadə edilir, lakin nəticələrin dəqiqliyi məhduddur, çünki iqtisadi struktur və vergi inzibatçılığı nəzərə alınmır (Huseynov, 2021).
3. **Dolayı ölçmə üsulları** – qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın payı, vergi intizamının səviyyəsi və vergi bazasının dərinliyi nəzərə alınaraq vergi boşluğu (tax gap) qiymətləndirilir. Bu yanaşma faktiki daxilolmalar ilə nəzəri potensial arasındakı fərqi daha dəqiq ortaya qoyur (Mammadov, 2020).
4. **Ekonometrik modelləşdirmə** – müasir tədqiqatlarda ən etibarlı üsullardan biri hesab olunur. Burada vergi daxilolmalarının əsas makroiqtisadi dəyişənlərlə – ÜDM, investisiyalar, xarici ticarət dövriyyəsi, istehlak, inflyasiya və s. – funksional əlaqələri qurulur. Müxtəlif reqressiya modelləri, xüsusilə də **ARDL (Autoregressive Distributed Lag)** modelləri vasitəsilə qısamüddətli və uzunmüddətli təsirlər ayrılıqda qiymətləndirilir (Huseynov, 2021).

Azərbaycan üzrə aparılmış empirik analizlər göstərir ki, reqressiya və ARDL modelləri faktiki vergi daxilolmaları ilə nəzəri potensial arasında əhəmiyyətli fərq olduğunu ortaya çıxarır (Huseynov, 2021). Bu isə o deməkdir ki, ölkədə iqtisadiyyatın imkanları tam səfərbər olunmur və mövcud vergi potensialı tam reallaşdırılır.

Beynəlxalq təcrübədə də təsdiq olunur ki, yalnız makroiqtisadi göstəricilərin artımı deyil, eyni zamanda vergi inzibatçılığının gücləndirilməsi, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və kölgə iqtisadiyyatının azaldılması vergi potensialının daha effektiv istifadəsini təmin edir. Deməli, metodoloji yanaşmaların nəticələri praktiki siyasət qərarları ilə uzlaşdırılmadıqda, nəzəri potensial faktiki gəlirlərə çevrilmir.

Azərbaycanda vergi islahatlarının istiqamətləri

Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra dövlət maliyyə sisteminin əsas sütunu olan vergi siyasətinin formalaşdırılması mərhələli şəkildə həyata keçirilmişdir. İlk illərdə vergi sistemi köhnə sovet inzibatçılıq prinsiplərinin təsiri altında idi və bu, nə fiskal dayanıqlığı təmin edir, nə də sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırırdı (Huseynov, 2021). Bu səbəbdən, vergi islahatlarının həyata keçirilməsi ölkənin iqtisadi siyasətində prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur.

Azərbaycan vergi sisteminin inkişafını şərti olaraq bir neçə mərhələyə bölmək mümkündür:

1. 2001-ci il – yeni Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi - Bu mərhələ ölkə vergi sisteminin institusional əsaslarının möhkəmləndirilməsi ilə xarakterizə olunur. Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi

vergi münasibətlərində hüquqi çərçivəni aydınlaşdırmış, vergi ödəyicilərinin hüquq və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmiş, həmçinin dövlətin nəzarət mexanizmlərini sistemləşdirmişdir. Bu islahat həm vergi inzibatçılığında şəffaflığı artırmış, həm də sahibkarlarla dövlət orqanları arasında münasibətləri hüquqi müstəviyə keçirmişdir (Musayev, 2019).

2. 2010-cu illər – sahibkarlığın stimullaşdırılması və güzəştlərin tətbiqi - Bu dövrdə aparılan islahatların əsas məqsədi biznes mühitini yaxşılaşdırmaq və qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdırmaq idi. Xüsusilə, kiçik və orta sahibkarlar üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi, vergi yükünün azaldılması və hesabatların sadələşdirilməsi iqtisadi fəallığı artırmışdır (Huseynov, 2021). Bundan başqa, bəzi prioritet sahələrdə – kənd təsərrüfatı, innovasiya və texnologiyalar sektorunda – vergi güzəştləri iqtisadi diversifikasiyaya təkan vermişdir (Mammadov, 2020).

3. 2020-ci illər – rəqəmsal texnologiyaların və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi - Son illərdə aparılan islahatların əsas prioriteti rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi olmuşdur. Elektron qaimə-faktura, onlayn kassa aparatları, elektron bəyannamə və “myTax” platforması kimi xidmətlərin tətbiqi şəffaflığı artırmış, kölgə iqtisadiyyatının azalmasına şərait yaratmışdır (OECD, 2019). Bu islahatlar nəticəsində vergi yığımında səmərəlilik yüksəlmiş, dövlət büdcəsinə qeyri-neft sektorundan daxilolmalar artmışdır (Musayev, 2019).

Ümumilikdə, həyata keçirilmiş islahatlar şəffaflığın artırılmasına, vergi inzibatçılığının gücləndirilməsinə və fiskal dayanıqlığın təmin olunmasına xidmət etmişdir (Musayev, 2019). Lakin mövcud təcrübə göstərir ki, vergi sisteminin dayanıqlı inkişafı üçün islahatların davamlılığı zəruridir. Bu baxımdan, beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq vergi qanunvericiliyinin daha da sadələşdirilməsi, elektron xidmətlərin tam inteqrasiyası və vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi əsas prioritetlərdən biri kimi qalmaqdadır (Bird & Zolt, 2015).

Ekonometrik qiymətləndirmə və nəticələr

Vergi potensialının reallaşdırılma səviyyəsini daha dəqiq qiymətləndirmək üçün ekonometrik modelləşdirmə mühüm metodoloji alət hesab olunur (Huseynov, 2021). Müxtəlif ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, vergi daxilolmalarının iqtisadi göstəricilərlə – xüsusilə ÜDM, inflyasiya, xarici ticarət dövriyyəsi, məşğulluq səviyyəsi və istehlak xərcləri ilə – sıx statistik əlaqələri vardır (Bird & Zolt, 2015). Bu amillərin nəzərə alınması imkan verir ki, vergi siyasətinin nəticələri yalnız normativ yanaşma ilə deyil, həm də empirik təhlil vasitəsilə qiymətləndirilsin (Mammadov, 2020).

Azərbaycan üzrə aparılmış ekonometrik tədqiqatların nəticələri göstərir ki, vergi islahatlarının **qısamüddətli dövrdə** birbaşa təsiri əsasən büdcə daxilolmalarının artması ilə özünü göstərir. Məsələn, inzibatçılığın gücləndirilməsi, elektron xidmətlərin tətbiqi və nağdsız əməliyyatların stimullaşdırılması nəticəsində vergi yığımında artım müşahidə olunur (Musayev, 2019). Bununla belə, **uzunmüddətli dövrdə** islahatların əsas effekti daha çox vergi bazasının genişlənməsi ilə bağlıdır. Yəni, islahatlar iqtisadiyyatın şəffaflığını artırmaqla və qeyri-neft sektorunu stimullaşdırmaqla vergi ödəyicilərinin sayının və fəaliyyət sahələrinin artmasına səbəb olur (OECD, 2019).

Bununla belə, ekonometrik modellər təsdiq edir ki, faktiki vergi daxilolmaları hələ də nəzəri potensialdan geri qalır. Bu fərqi – yəni vergi boşluğunun – formalaşmasına bir neçə əsas amil təsir edir (Huseynov, 2021; Mammadov, 2020):

1. **Kölgə iqtisadiyyatı** - Rəsmi qeydiyyatdan alınmayan sahibkarlıq fəaliyyəti və qeyri-rəsmi məşğulluq vergi bazasını daraldır və potensial gəlirlərin əhəmiyyətli hissəsini dövlət büdcəsindən kənarda saxlayır.
2. **Vergi güzəştlərinin genişliyi** - Müxtəlif sosial və iqtisadi məqsədlərlə tətbiq edilən güzəştlər bəzən qeyri-hədəfli xarakter daşıyır və bu da büdcə gəlirlərini azaldır (Şahbazov & Əliyev, 2018).
3. **İnzibatçılıq problemləri** - Vergi nəzarətinin bütün sahələrdə eyni səmərəliliklə işləməməsi, bəzi hallarda isə institusional boşluqların mövcudluğu vergi potensialının tam reallaşdırılmasına mane olur (Huseynov, 2021).

Bird və Zolt (2015) tərəfindən aparılmış beynəlxalq tədqiqatlar da bu nəticələri təsdiqləyir. Müəlliflərin qənaətinə görə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi islahatları qısamüddətli dövrdə büdcə gəlirlərini artırırsa da, onların real təsiri uzunmüddətli dövrdə – yəni iqtisadi strukturun dəyişməsi və vergi bazasının genişlənməsi prosesində özünü göstərir.

Azərbaycan nümunəsində də aparılan ekonometrik təhlillər göstərir ki, islahatların uğurla davam etdirilməsi üçün yalnız fiskal yığımların artırılması kifayət deyil; əsas məqsəd potensial ilə faktiki daxilolmalar arasındakı fərqin minimuma endirilməsi olmalıdır. Bunun üçün kölgə iqtisadiyyatının leqallaşdırılması, inzibatçılığın rəqəmsallaşdırılması və vergi güzəştlərinin optimallaşdırılması prioritet istiqamətlər kimi ön plana çıxır (Musayev, 2019; OECD, 2019).

Beynəlxalq təcrübə ilə müqayisə

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, vergi inzibatçılığının rəqəmsallaşdırılması, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması və şəffaflığın artırılması vergi potensialının reallaşdırılmasına mühüm təsir göstərir (OECD, 2019).

Məsələn, Türkiyə 2000-ci illərdən başlayaraq elektron vergi sisteminə keçid edərək sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatı, elektron bəyannamələrin təqdim edilməsi və ödənişlərin onlayn həyata keçirilməsi prosesini tam rəqəmsallaşdırmışdır (Musayev, 2019). Bu islahatlar nəticəsində həm vergi ödəyicilərinin intizamı yüksəlmiş, həm də kölgə iqtisadiyyatının həcmi nəzərəcarpacaq dərəcədə azalmışdır (Mammadov, 2020).

Şərqi Avropa ölkələri – xüsusilə Polşa, Macarıstan və Rumıniya – Avropa İttifaqına üzvlükdən sonra vergi inzibatçılığında şəffaflıq standartlarını tətbiq etmiş, elektron qaimə-faktura və risk əsaslı audit sistemləri ilə vergi yığımını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır (Bird & Zolt, 2015).

Azərbaycanın iqtisadiyyatına yaxın olan ölkələrdə, məsələn Qazaxıstan və Gürcüstan da oxşar islahatlar həyata keçirilmişdir. Gürcüstanda vergi dərəcələrinin sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi nəticəsində Doing Business reytingində vergi ödəmələri üzrə göstəricilər əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşmışdır (World Bank, 2022). Qazaxıstanda isə “e-Salyq” adlı elektron sistemin tətbiqi vergi inzibatçılığını sadələşdirmiş və şəffaflığı artırmışdır (Musayev, 2019).

Bunun müqabilində, ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələri daha inkişaf etmiş iqtisadi sistemə malik olduqlarından vergi boşluğu minimum səviyyədə saxlanılır. Bu ölkələrdə vergi inzibatçılığının güclü institusional strukturu və rəqəmsallaşdırma səviyyəsi vergi potensialının tam reallaşdırılmasını təmin edir (OECD, 2019).

Müxtəlif ölkələrin vergi islahatları və vergi potensialına təsiri

Ölkə / Region	Əsas islahat istiqamətləri	Nəticə və təsirlər
Azərbaycan	Rəqəmsal xidmətlər (e-qaimə, onlayn kassa), vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması	Vergi daxilolmalarında artım, lakin faktiki gəlirlər hələ də potensialdan geri qalır
Türkiyə	Elektron bəyannamə, vergi ödənişlərinin rəqəmsallaşdırılması, kölgə iqtisadiyyata qarşı tədbirlər	Vergi intizamının yüksəlməsi, kölgə iqtisadiyyatının azalması
Gürcüstan	Vergi dərəcələrinin sadələşdirilməsi, elektron xidmətlərin tətbiqi	Sahibkarlar üçün şəraitin yaxşılaşması, Doing Business reytingində irəliləyiş
Qazaxıstan	“e-Salyq” sistemi, risk əsaslı audit	Şəffaflığın artması, vergi yığımında səmərəlilik
Polşa (Şərqi Avropa)	Elektron qaimə-faktura, Avropa İttifaqı vergi standartlarının tətbiqi	Vergi bazasının genişlənməsi, vergi boşluğunun azalması
ABŞ	İnkişaf etmiş rəqəmsal inzibatçılıq, geniş audit sistemi	Vergi boşluğu minimum səviyyədə saxlanılır

Avropa İttifaqı	Birgə vergi nəzarət mexanizmləri, rəqəmsallaşma	Geniş bazada vergi potensialının tam reallaşdırılması
------------------------	---	---

NƏTİCƏ

Mövcud tədqiqat nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda həyata keçirilmiş vergi islahatları vergi potensialının daha səmərəli istifadəsinə mühüm töhfə vermişdir. Xüsusilə vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi nəticəsində vergi yığımında əhəmiyyətli artım müşahidə olunmuşdur (Musayev, 2019; OECD, 2019). Bununla yanaşı, araşdırmalar göstərir ki, hələ də bəzi struktur və inzibati boşluqlar mövcuddur ki, bu da vergi sisteminin tam effektivliyinə mane olur və dövlət büdcəsinin dayanıqlığını müəyyən dərəcədə zəiflədir (Hüseynov, 2021; Mammadov, 2020).

Vergi potensialının tam istifadəsi və vergi sisteminin effektivliyinin artırılması üçün bir sıra əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. İlk növbədə, vergi qanunvericiliyinin sadələşdirilməsi və müxtəlif güzəştlərin məhdudlaşdırılması vacibdir (Şahbazov & Əliyev, 2018). Bu, həm vergi ödəyiciləri üçün inzibətçiliği asanlaşdıracaq, həm də vergi inzibətçiliyinə nəzarəti gücləndirəcəkdir. İkincisi, rəqəmsal texnologiyaların daha geniş tətbiqi və vergi proseslərində şəffaflığın artırılması vergilərin düzgün və vaxtında yığılmasını təmin etməklə yanaşı, korrupsiyanın qarşısını almağa xidmət edəcəkdir (Musayev, 2019; OECD, 2019). Üçüncüsü, kölgə iqtisadiyyatının leqallaşdırılması və formal iqtisadi fəaliyyətə cəlb edilməsi, həm vergi bazasını genişləndirəcək, həm də iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliyini artıracaqdır (Mammadov, 2020). Nəhayət, investisiya mühitinin stimullaşdırılması vergi sisteminə cəlbediciliyi artıraraq uzunmüddətli iqtisadi inkişaf üçün əlverişli şərait yaradacaqdır (World Bank, 2022).

Belə tədbirlərin məqsədyönlü və ardıcıl həyata keçirilməsi nəticəsində dövlət büdcəsinin dayanıqlığı möhkəmlənəcək, milli iqtisadiyyatın inkişaf tempi sürətlənəcək və sosial rifah səviyyəsi yüksələcəkdir. Bu, eyni zamanda, vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılması və iqtisadiyyatın formal strukturunun möhkəmləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır (Bird & Zolt, 2015)

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bird, R., & Zolt, E. (2015). Tax policy in emerging countries. Washington, DC: World Bank.
2. Hüseynov, F. (2021). The role of fiscal policy and tax potential assessment in the economy of Azerbaijan. Baku: Elm və Təhsil.
3. Mammadov, Z. (2020). Reducing the tax gap: International experience and implications for Azerbaijan. *Journal of Economic Research of Azerbaijan*, 3, 45–59.
4. Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan. (2022). Annual report on the execution of the state budget. Baku.
5. Musayev, A. (2019). Tax reforms and their impact on fiscal policy. Baku: UNEC Publishing.
6. OECD. (2019). Tax administration 2019: Comparative information on OECD and other advanced and emerging economies. Paris: OECD Publishing.
7. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (2023). Statistical yearbook of Azerbaijan. Baku.
8. Stiglitz, J. E. (2000). Economics of the public sector (3rd ed.). New York: W.W. Norton & Company.
9. Tanzi, V., & Zee, H. (2001). Tax policy for developing countries. *IMF Economic Issues*, (27), 1–30.
10. World Bank. (2022). Azerbaijan economic update: Navigating fiscal challenges. Washington, DC: World Bank Publications.